

Muutakin kuin äänen puutetta

Arvio teoksesta Kaartinen, Marjo (toim.). *Hiljaisuuden kulttuurihistoriaa*. Cultural History – Kulttuurihistoria 12. Turku: Turun yliopisto. 2015. 383s. ISBN 987-951-29-6128-3.

Kirsi-Maria Hytönen

Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineen julkaisusarja *Cultural History – Kulttuurihistoria* sisältää monipuolisia teemoja ja kiinnostavia aiheita. Sarjan kahdestoista osa käsittelee hiljaisuutta ja siihen liitettyjä merkityksiä. Kuten kulttuurihistorian luonteeseen sopii, teeman määrittelyssä on katto korkealla ja seinät leveät: joukkoon mahtuu monenlaista. Kulttuurihistorian professori Marjo Kaartisen toimittama artikkelikokoelma *Hiljaisuuden kulttuurihistoriaa* (2015) yllättääkin monipuolisuudellaan. Kirjassa liikutaan Euroopan historiassa keskiajalta 1900-luvulle, ja mukana ovat myös tämän päivän arjen kokemusten tutkimus. Kokoelma osoittaa, että hiljaisuus ja äänet voivat liittyä monenlaiseen tutkimukseen ja tilanteisiin. Vaikka nykyajan elämäntapaa pidetään kiireisenä ja etenkin kaupungeissa meluisana, sai kirjan lukeminen minut havainnoimaan, miten hiljaisuus ja äänettömyys ovat kuitenkin jokapäiväinen osa elämää. Hiljaisuutta kun on niin monenlaista.

Kirjan tavoitteena on pohtia hiljaisuuden eri merkityksiä eri aikoina ja erilaisissa historian tilanteissa. Jo johdannossa tuodaan esiin, kuinka monenlaisia hiljaisuuden käyttötavat voivat olla: äänen voimakkuuden säätely melusta hiljaisuuteen voi liittyä esimerkiksi tiettyihin tiloihin, ihmissuhteisiin, vallankäyttöön tai ihmisen henkiseen maailmaan. Ihmisten suhde hiljaisuuteen onkin yksi kirjan keskeisistä teemoista. Hiljaisuus ei ole pelkästään äänen puutetta, sillä kuten Kaartinen johdannossa toteaa, ”ääni ja äänettömyys ovat tunnustetusti molemmat hiljaisuuden puolia.” (s. 9.) Hiljaisuutta tuskin voi tutkia tutkimatta ääntä. Ääni, äänettömyys tai hiljaisuus voivat olla sekä hyvää että pahaa, tilanteesta riippuen. Ääni voi olla kuisketta tai melua, ja hiljaisuus voi olla painostavaa tai rauhoittavaa – ja kummassakin voi tunnelma muuttua hetkessä toiseksi. Esimerkiksi tasaista, rauhallista käytöstä arvostetaan monissa kulttuureissa, ja Suomessa sitä pidetään jopa kansallisena erityispiirteenä. Kuitenkin se voidaan tulkita myös ujoudeksi. Toisinaan hiljaisuus tulkitaan myös ylpeydeksi tai ylimielisyydeksi, kuten Jane Austen on osoittanut Mr. Darcyn

kuuluisassa henkilöahhossa. Musiikki- ja teatteriesityksissä sekä elokuvissa voidaan ääntä ja hiljaisuutta käyttää dramatiikan luomiseen: kovan melun äkkinäinen sammuttaminen täydelliseksi hiljaisuudeksi tai hiljaisuuden katkaiseminen äkillisellä kovalla äänellä toimivat varmasti aina yleisön herättäjinä.

Kirja jakautuu kahteen osaan. Ensimmäinen puolikas johdannon jälkeen kuvaa hiljaisuutta lähinnä ääneen puutteena, äänettömyytenä. Se sisältää seitsemän tutkimusartikkelia, joista kolme sijoittuu keskiajan uskonnollisiin ympäristöihin. Vahva keskiajan uskonnon hiljaisuuksiin tai äänettömyyksiin liittyvä painotus kirjassa kuvaa sitä, miten keskeistä hiljaisuus on ollut keskiajan luostarielämässä, kirkkoissa ja kirkollisissa teksteissä. Osion muut artikkelit käsittelevät hiljaisuutta kirjoitetussa muodossa, esimerkiksi fiktiivisissä kertomuksissa, matkakertomuksissa, kirjeissä kuvatuissa elämäntilanteissa tai -tavoitteissa, sekä hiljaisuutta vaativia päiväunia käsittelevissä kyselyvastauksissa. Kaikissa artikkeleissa on läsnä tilan käsite, ja hiljaisuus tai sen puute liittyy nimenomaan erilaisiin tiloihin ja niihin nivoutuviin merkityksiin.

Kirjan toinen osio lähestyy hiljaisuutta vaikenemisen ja vaietuksi pakottamisen kautta. Keskeinen teema on valta. Eri aikoihin ja eri tilanteisiin sijoittuvat tapausartikkelit kuvaavat sitä, miten valtaa voidaan käyttää vaijentamaan toinen ihminen tai ihmisryhmä. Hiljaisuus ei kuitenkaan aina tarkoita alistumista, vaan myös äänettömyys voi olla vallankäyttöä. Artikkeleissa valtaa kuvataan esimerkiksi sukupuolihistorian ja naisten käytössäädösten näkökulmasta, Ranskan vallankumoushistoriassa, hautauskäytännöissä ja kahden naisen suhteessa. Lappi on mukana kahdessa artikkelissa, joista toinen käsittelee vaiettua historiaa ja toinen sitä, miten Lapin hiljaisuudesta on rakennettu käsite, joka kuvaa koko alueen kansanluonnetta.

Äänettömyyden monet eri tasot

Teoksen artikkeleista erityisesti kolme kiinnosti minua erityisesti. Otto Latva kertoo artikkelissaan, miten pinnanalaista äänimaisemaa kuvattiin 1800-luvun länsimaissa. Latva rajaa tarkasteluajankohtansa päättymisen 1870-luvulle, jolloin käsitys vedenalaisesta maailmasta muuttui mittaamisen tarkentuessa esimerkiksi syvyyskarttojen kehittyessä. Sitä ennen pinnanalainen maailma oli hiljainen ja mittaamaton, jollain tapaa rajaton ja täynnä mystiikkaa. 1800-luvun mittaan pinnanalaista maailmaa alettiin vähitellen esittää kuvataiteessa ja kirjallisuudessa, ja merta koskeva monitieteinen tutkimuskin kehittyi. Latvan lähteenä toimivat ajan pohjoisamerikkalaiset, brittiläiset ja ranskalaiset tieteelliset julkaisut sekä matka- ja kaunokirjallisuus, joita laativat tiedemiehet, kirjailijat ja runoilijat. Ajallisesti 1800-luvun alkupuolelta lähteitä on vähemmän, mutta kiinnostus mereen lisääntyy vuosisadan edetessä.

Latvan teksti vie lukijan mukanaan vedenpinnan alle. Hän tuo hienosti esiin sen, miten käsitys pinnanalaisesta elämästä ja hiljaisuudesta muuttui 1800-luvun mittaan. Hän kuvaa sitä täydellistä äänettömyyttä ja tyhjyyttä, jopa olemattomuutta, joka liitettiin pitkään meren pinnanlaiseen elämään. Kuten Latva toteaa, 1800-luvun alkupuolella merta määriteltiin etenkin taiteessa usein sen pinnalla raivoavan myrskyn

kautta, mutta vaahtopäisenkin pinnan alla vallitsi tyyni hiljaisuus. Näihin kuvauksiin ei kuitenkaan yleensä liittynyt empiiristä havaintoa, vaan vedenpinnan alaista hiljaisuutta käytettiin paljon metaforana esimerkiksi ihmisen sisäisen ja ulkoisen maailman välillä. Vuonna 1870 ilmestyneessä Jules Vernen mereen syvyyksiin ulottuvassa seikkailu- ja tieteisromaanissa *Vingt mille lieues sous les mers* pinnan alainen maailma ei Latvan mukaan enää ollut tyhjä, mutta silti kyllä äänetön. Vernen kirjassa vesi on täynnä elämää. Se ei ole painostavasti äänetön, vaan rauhallisen hiljainen, sivilisaation meluun kyllästyneen ihmisen toiveiden täyttymys, Kapteeni Nemon rauhan tyyssija. Latva päättää artikkelinsa paljastamalla kiinnostavan tosiasian: vasta 1900-luvulla tutkijat saivat ensimmäiset todisteet siitä, että aaltojen allakin voi olla ääntä. Tietomme merenalaisesta äänimaisemasta ovat siis suhteellisen nuoria.

Toinen teksti, jonka äärellä unohdin ympäröivän maailman melun, oli Mari Tiihosen artikkeli väkijoukon äänettömyydestä ja sen merkityksestä Ludvig XVI:n kukistuksessa Ranskan vuoden 1789 vallankumouksen aikana. Kyse on painostavasta äänettömyydestä, joka liittyy valtaan ja vallankäyttöön. Artikkelissaan Tiihonen osoittaa, että hiljaisuus voi olla vallankäytön väline myös sosiaalisen hierarkian alaportilla. Kuten Tiihonen toteaa, hiljaisuus ei tule ensimmäisenä mieleen Ranskan suuresta vallankumouksesta, ainakaan kumousta tekevistä kansasta. Kouluvuosien jälkeen en ole lukenut Ranskan vallankumousten historiaa, joten todennäköisesti ajattelen asiasta kuten moni muukin amatööri: äänen meluava pauhu on ollut osa vallankumouksen tekemistä, sen tekijöiden yhteenkuuluvuutta ja voimannostetta. Siksi Tiihosen artikkeli onkin oivaltava osoittaessaan, mikä voima voi kiteytyä juuri äänen puutteeseen vallankumouksen keskellä.

Tiihosen artikkelin keskiössä on kolme tapahtumaa, jotka kaikki liittyvät Ludvig XVI:n kukistumiseen: kuningasperheen epäonnistuneen pakoyrityksen jälkeinen paluu Pariisiin 1791, kuningasta vastaan käyty oikeudenkäynti 1792 sekä julkinen teloitus 1793. Lähteenä toimivat tapahtumiin osallistuneiden kertomukset aikakauden lehdissä. Tiihonen toteaa aineiston sisältävän sille luonteenomaisia ristiriitaisuuksia, ja aikalaiskuvausten suhde todennettaviin faktoihin on kiinnostavaa. Se ei kuitenkaan ole tällä kertaa tutkimuskohde, vaan juuri hiljaisuuden merkitykset aikalaisteksteissä.

Hiljaisuuden tulkinnat vaihtelevat aikansa ranskalaisten teksteissä, ja kuten Latva, myös Tiihonen kirjoittaa tavalla joka vie lukijan mukanaan aiheena olevaan ajanjaksoon, 1790-luvun Pariisiin. Esimerkiksi pakoyrityksestä kiinnijäänyttä ja Pariisiin palaavaa kuningasta ympäröi satojen tuhansien kadulla seisovien ihmisten joukko, jonka hiljaisuus oli, Tiihosen sanavalintoja käyttäkseni, synkkää ja kolkkoa. Kansanjoukon hiljaisuutta selitetään aikalaislähteissä kahdella tavalla. Yhtäältä kerrottiin, että 30 000 kansalliskaartin sotilasta piti vihaista kansaa aisoissa ja jakoi ohjeita, ettei mellakkaa saa syntyä. Kansaa uhkailtiin, että kuninkaan solvaamisesta seuraa rangaistus. Toinen, virallinen ja vallankumoukselle myönteisempi lähde taas kertoo kansan hiljaisuuden johtuneen siitä, että kuninkaan nähtiin olevan matkalla tuomiolle, ja majesteettillisella hiljaisuudella osoitettiin kuninkaan menettäneen valtansa. Myös Ludvigin teloitus tapahtui hiljaisuuden vallitessa. Tiihonen kuvaa sen yhteydessä myös sitä, miten hiljaisuutta käytettiin politiikan välineenä myös

vaikenemisen kautta: kuninkaan kuolemasta ei haluttu tehdä numeroa, jotta kuningas ei jäisi elämään ihmisten mieliin.

Kolmas kirjan artikkeli, joka kiehtoi minua pitkään lukemisen jälkeenkin, on Marja Tuomisen historiantutkijan salapoliisityön kuvaus petsamolaisen Grigori Mihailinpoika Dianoffin tarinan selvittämiseksi. Grigori oli kalastaja ja poromies, jota syytettiin talvisodan aikana vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Hän istui kuritushuonerangaistuksen osallisuudesta maanpetokselliseen toimintaan. Kuoltuaan 1948 Grigori jätti jälkeensä muistikirjan, jonka kuvaus tapahtumista hänen vangitsemisensä jälkeen on hämmentänyt hänen jälkeläisiään. Nyt historiantutkijan käsiin päätyneet muistikirja on ristiriidassa virallisen totuuden eli Dianoffin saaman tuomion ja sen perusteiden kanssa. Tuomisen artikkelin aiheena onkin vaijantaminen ja vaikeneminen tilanteessa, jossa puhuminen olisi vaarallista tai jopa turhaa.

Dianoffin pidätys, kuulustelut ja tuomio liittyvän niin kutsuttuun Petsamon vakoilujuttuun. Loppuvuodesta 1939 Petsamon seudulta vietiin Kemiin kuulusteltavaksi yli 70 vakoilusta ja maanpetoksellisesta toiminnasta epäiltyä. Näistä viisitoista sai tuomion, Grigori mukaan luettuna. Kemissä häntä kuulusteli Valtiollisen poliisin etsivä Sulo Auer, jolla oli maine ”Kemin kauhuna”. Valtiollisen poliisin asiakirjat kuvaavat kuulusteluja siisteinä ja Grigorin tunnustaneen vakoilun kahdessa kuulustelussa. Grigorin oman version mukaan kuulusteluja oli enemmän, ja niihin sisältyi muun muassa kiduttavaa väkivaltaa ja aseella uhkailua.

Tuominen paikantaa artikkelinsa alussa itsensä ja lähteensä taitavasti kuvaamalla, miten ristiriitaisia kaikki niin kutsuttua Petsamon vakoilujuttua koskevat lähteet ovat. Varsinaista faktuaalista totuutta on vaikea julistaa, mutta se ei ole Tuomisen tavoitekaan. Sen sijaan hän kuvaa, millaisia jälkiä tapahtumasta on jäänyt eri arkistoihin, millaisista lähteistä tapahtumia ylipäätään voi selvittää, ja millainen on kunkin lähteen näkökulma asiaan. Grigori Dianoffin tarina jää avoimeksi, mutta myös kaiheartamaan mieltä vaijettuna, hiljaisena epäoikeudenmukaisuutena historiassa. Tuominen oli saanut muistikirjan käsiinsä Dianoffin jälkeläisiltä, ja kertoo saaneensa muitakin yhteydenottoja asian tiimoilta. Nykyisiä sukupolvia vaivaa se, että perheiden historiassa on jotain vaijettua, painostavan hiljaista, josta ei puhuta eikä muistella.

Havainnot hiljaisuudesta

Hiljaisuuden kulttuurihistoriaa on kiinnostava kokoelma. Lievä hajanaisuuden tunnelma johtuu kirjan jakautumisesta kahteen hyvin erilaiseen tapaan käsittää hiljaisuus. Ehkä toimivampi ratkaisu olisi ollut valita joko konkreettinen äänimaisema ja siihen liittyvät hiljaisuudet, tai keskittyä vaikenemisen ja vaijantamisen teemaan historiassa. Viime vuosina on nostettu esiin erilaisia häpeälliseksi tai muutoin vaijetuksi katsottuja aiheita jopa kansallisessa sotahistoriassa. Kirjassa on kuitenkin vältetty päällekkäisyydet näihin teemoihin, ja siltä osin valittu näkökulma pitää loppuun asti. Toimituksellista tarkkuutta ja vaatavuutta olisin kaivannut hiukan lisää. Esimerkiksi kolme keskiajan uskontoon liittyvää artikkelia puuroutuvat hiukan keskenään. Nämä kolme artikkelia, jotka käsittelevät luostarimeditaatiota, keskiajan uskonnollisuutta ja kirkkoja tilana, olisivat hyötyneet siitä, että niiden osittain samanlaiset tulokset olisi yhdistetty yhteen artikkeliin.

Lopuksi voi kysyä, kuten Tuuli Vatula artikkelissaan: ”löytyikö vaiettu maailma ja jos, millainen se on?” (s.301) Minulle tämä artikkelikokoelma avasi uusia näkökulmia hiljaisuuteen, ja herätti havainnoimaan ääntä ja äänen puuttumista eri tavoin kuin aiemmin. Ääni on jotain melko itsestään selvää, ja oleellisesti osa jokapäiväistä arkeamme. Myös hiljaisuuden abstraktit merkitykset ovat läsnä jatkuvasti: toiset asiat saavat huomiotamme enemmän koska ne ovat äänekkäitä, ja toisista asioista emme välttämättä puhu vaan jätämme ne hiljaisuuteen. Tämä tekstikin syntyi syysillan hiljaisuudessa kesämökillä, jossa hiljaisuus ei ole äänetöntä: syksyinen pimeys ikkunoiden takana suhisee tuulta ja järven aaltoja. Hiljaisuus ei siis välttämättä ole täydellistä äänen puuttumista, vaan rauhoittumista ja hiljentymistä, takkatulen äänen kuuntelemista.

FT Kirsi-Maria Hytönen on etnologian tutkijatohtori Jyväskylän yliopistossa.